

FATMA ALİYE HANIM'IN ÇERÇEVESİNDEN KADIN HAKLARININ SINIRLARI*

*Hilal DEMİR***

ÖZET

Cevdet Paşa'nın kızı ve ilk kadın romancımız Fatma Aliye, döneminde ses getirmiş ve kadın hakları konusunda düşüncelerini beyan etmiş bir isimdir. Kadın haklarına İslami bir çerçeveden bakan Fatma Aliye, bir feminist olarak kabul görmese de kadın hakları konusunda dönemine göre ilerici bir tutum sergilemiştir. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e uzanan süreçte eserlerini vermiş, romanlarının yanında felsefe, İslam, kadın hakları ve tarih türünde yazdığı eserleriyle dikkat çekmiştir. Döneminin kadın dergilerinde de yazmış, kendi fikri çerçevesinden kadın hakları konusunda bir öncü olmuştur.

Fatma Aliye feminist olarak nitelendirilmişse de onu feminist olarak görmek yanlıştır. Onun kadın hakları konusundaki düşünceleri dönemine göre ileri olmasına rağmen günümüz Türkiye'si için birçoğu gerçekleşmiş isteklerdir. O, kadın hakları konusuna da İslami bir çerçeveden bakar. Fatma Aliye'ye göre İslam'da kadınlar zaten sahip olması gereken bütün haklara sahiptir. Kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin temeli ise çok eskilere dayanır. Çok eski devirlerde, yani insanların mağarada yaşadığı çağlarda kadın ve erkek iş bölümü yapmış, kadın evde (mağarada) kalıp iç mekândaki sorumluluklarını yerine getirirken erkek dış mekânda av peşinde koşmuştur. Dışarıya çıkıp vahşi hayvanlarla mücadele eden erkek hem fiziki açıdan güçlenmiş hem de deyim yerindeyse "eve ekmek getiren" birey olmuştur. İşte ilk cinsiyet eşitsizliği de bu devrede ortaya çıkmıştır. Fatma Aliye, döneminde kadınların içinde bulunduğu durumu böyle antropolojik bir temele dayandırır. Bu görüşünde ne kadar haklıdır ne kadar haksızdır bilinmez ama Fatma Aliye'nin kadın hakları konusunda çok düşünmüş ve hatta kalem tartışmalarına girmiş bir isim olduğu gerçektir. Bu çalışmada Fatma Aliye'nin süreli yayınlardaki yazılarından ve basılı romanlarından yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fatma Aliye, Türk Feminizmi, İslamiyet'te Kadın, Kadın Hakları, Osmanlı Kadını

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

*** Öğrenci-YL, Fatih Üniversitesi, Yeni Türk Edebiyatı, El-mek: hilaldemir2610@gmail.com

THE BOUNDARIES OF WOMEN'S RIGHTS IN THE FRAMEWORK OF FATMA ALIYE HANIM

ABSTRACT

Fatma Aliye is a name, is the daughter of Cevdet Pasha and our first woman novelist, brought sound on her era and declared her thoughts about women's rights. Fatma Aliye, looks at women's rights in an Islamic framework, although is not considered as a feminist, exhibited a progressive attitude according to the era. She gave the works between reform era (Tanzimat) and Second Constitutionalism, drew attention with her works about philosophy, Islam, women's rights and history alongside her novels. She also wrote in women's magazines, became a pioneer for women's rights from her framework.

Although Fatma Aliye is considered a feminist it's a wrong that to see her as a feminist. Although her views about women's rights are advanced according her era, the most of them are realized for today's Turkey. She looks at women's rights in an Islamic framework. The women in Islam have got the all rights that must-have according to her. Inequality between women and men based on so long ago. In very ancient times, it means the eras that mankind lives in the cave, men and women made the division of labor, when the women full her responsibilities staying at home, the men hunt. The men who go out and fight wild animals both strengthened physically and so to speak became the breadwinner person. The first gender inequality appeared at this period. Fatma Aliye bases the situation in that the women in her era on such an anthropological basis. How unjust or just in her this view is not known but Fatma Aliye thought so much about women's rights and had entered literary debate. In this study it was benefited from Fatma Aliye's articles on periodic publications and printed books.

Key Words: Fatma Aliye, Turkish Feminism, Women in Islam, Women's Rights, Ottoman Women

GİRİŞ

Tanzimat Dönemi'nde yetişmiş yazarlarımızdan olan Fatma Aliye Hanım (1862-1936) Türk edebiyatının ilk kadın romancısı olarak kabul görmektedir. Ahmet Mithat Efendi ile yazdığı *Hayal ve Hakikat*'in dışında tek başına kaleme aldığı dört romanı vardır. Bunlar, *Muhadarat* (1891-1892), *Refet* (1896-1897), *Udi* (1897-1898) ve *Enin* (1910) adlı eserlerdir. Döneminin roman geleneğinin dışına çıkmayan Fatma Aliye, bu dört eserinde de kadın kahramanları ev içi sahnelerde bize sunarak güçlü kadın kahramanlar etrafında şekillenen romanlar kaleme almıştır.

Fatma Aliye'nin edebiyat dünyasına kattığı eserlerin sayısı bir elin parmaklarını geçmese de onun kadın meselesi hakkında yazdıkları döneminde ses getirmiştir. Fatma Aliye'nin kurgusal ve düşünsel eserleri onun kadınlar hakkındaki fikirlerini anlamamız açısından önemli kaynaklardır. Dönemine göre kadın hakları konusunda duyarlı sayılsa da birçok çevrede feminist olarak kabul görmeyen Fatma Aliye'nin kendini diğer kadınlardan daha iyi yetiştirip, daha iyi ifade edebilmesinde ve dönemine göre bazı cesur söylemlerinde elbette ki babası ünlü tarihçi ve hukukçu Cevdet Paşa'nın rolü yadsınamaz. O dönem için Osmanlı Devleti'nde yeni bir kavram olan "Kadın Hakları"nın aydın bir çevreden gelen kadınlar tarafından savunulması bu kavramın yeni ve

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

toplumda yadırganabilecek bir mesele olmasından ileri gelir. Çeşitli dergi ve gazetelerde yazdığı yazılarda olsun, kurgusal ve düşünsel eserlerinde olsun kadın konusunu elden bırakmayan Fatma Aliye, muhafazakâr kimliğinden ödün vermeden, Türk kadın haklarının düşünsel temellerine katkıda bulunan önemli isimlerdendir.

Fatma Aliye o dönemde üst tabakaya ait olan çoğu kadın gibi özel hocalardan eğitim alarak ve babasının etkisiyle kendisini yetiştirmiş bir kadındır. On yedi yaşında II. Abdülhamit'in yaveri Yüzbaşı Mehmet Faik Bey ile evlenmiş, kocasıyla bilgi alışverişi yaparak kendini daha da geliştireceğini umarken, kocasının yazma faaliyetini engellemesi yüzünden edebiyat ve felsefe uğraşına on sene ara vermiştir. Romanlarının dışındaki eserlerde felsefeden, İslam hukukuna, kadının toplumdaki yerinden, tarihe birçok konuyu işlemiş dönemine göre kültürlü bir kadın kişiliği kazanmıştır. Oryentalist bakış açısına hemen her eserinde karşı çıkan Fatma Aliye, Batı ve Doğunun üstün yanlarının mezcedilmesinden doğan yeni bir Türk kadınının hayalini kurmuştur.

O, döneminin en önemli ve en uzun soluklu kadın dergisi olan *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin önde gelen isimlerindendir. Batılı anlamda bir feminizme karşı çıkmıştır, çünkü ona göre İslam zaten kadınlara toplumda eşit ve mutlu olmasını sağlayacak hakları vermiştir: “İslamiyet vaktiyle kadını il'â eyleyeceği mevaki-i âliyeye isal eylemiştir. İslamiyet'in kadınlara bahş eylemiş olduğu hukuk onları mes'ud etmeye kâfidir.” (Fatma Aliye 1327, 97) Kadınlara İslam'ın özünde hak ve hukuka sahip ve sosyal hayatta aktif iken bu haklar örf ve adetler neticesinde ellerinden alınmıştır. Kadınlara bu haklar geri verilmedikçe milletin ilerlemesi gerçekleşmez: “Erkekler ve kadınlar âlemimiz münevver ve echel iki kısımdan münkasımdır. Kısım-ı münevverden olan ricalimiz de kadına dair olan sözlerle bigânelik, vazifesizlik göstererek sükûtu tensib eyleser bu bâbda terakki kabul müdür?” (Fatma Aliye 1327, 98) Fatma Aliye'nin de çok iyi bildiği gibi kadınlığın ilerlemesi için erkeklerin desteği de gerekmektedir. Kadın, çocuğu yetiştirendir, yani medeniyetin bekçisidir, yarınların temelidir. İnsanlığın ilerlemesi kadınlığın yükselmesine bağlıdır. Bunun için kadınlara zaten kendilerine ait olan ve bir zaman önce kendilerinden zorla alınmış, gasp edilmiş hakları geri istemektedirler: “Makale-i mezkûrda bizi terakki ve tekâmüle isal edecek olan teşebbüsten en mühimi tarif-i medeniyet ve insaniyette en ciddi hatıra, kadınların hukuk-ı magsubesini iade eylemek olduğu teslim olunduğu halde bu milletin yarısından ziyadesini teşkil eden kadınlar, hiç mevcut değilmiş gibi onlara ait mesailde sükût-ı tasvib ediliyor.” (Fatma Aliye 1327, 98)

Görüldüğü gibi Fatma Aliye kadınların ikinci sınıf insan sayıldığı bir dönemde kendi bakış açısıyla İslami bir feminizme önyak olmuş, dönemine göre cesur söylemlerle dikkat çekmiştir. Sadece kadın haklarını savunmakla kalmamış birçok Batılı kadınla tanışmış, onlara karşı Osmanlı kadınının müdafaasını da gerçekleştirmiştir. Yabancılar karşı savunduğu değerlerde Osmanlı basınında kimi zaman çelişkili ifadeler kullanmış, çok eşliliği onlara karşı savunmuş, yerli basında yazdığı yazılarda daha kadıncı bir tutum sergilemiştir.

II. Meşrutiyet Öncesi Genel Olarak Kadının Durumu

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden önce yapılan eğitim hamleleri askeri eğitime yöneliktir. Tanzimat'tan sonra başlayan yenileşme ve özgürleşme hareketleri gerçek tebaa sayılan erkekleri kapsıyordu. Kadınlara sadece Sıbyan mekteplerine gidebiliyor, ancak zengin aileler isterlerse kızlarına evde özel ders aldırabiliyordu. Tanzimat'tan sonra Batı'nın etkisiyle 1870 yılında Dar'ul Muallimat'ın açılması ve 1858'de açılan kız rüştiyelerinin çoğaltılması eğitim konusunda en önemli yenilik hamleleri sayılmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde genel olarak şer'i hukuk kuralları hâkim olduğu için kız çocuklarının miras hakkı erkek kardeşlerinin yarısı kadardı. 1847'de yürürlüğe giren irade-i seniyye ile kız çocuğun da erkek çocuk gibi babasının arazisine ivazsız sahip olabilmesi hakkı sağlandı. Arazi, kız

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

ve erkek çocuk arasında eşit olarak paylaşılacaktı. 1858 tarihli Hatt-ı Hümayün ile de miri arazi, kız ve erkek çocuğa üzerinde oturma şartı olmaksızın ücretsiz ve eşit olarak geçiyordu. (Kurnaz 1997, 52)

Fatma Aliye'nin üzerinde en fazla durduğu konulardan biri de cariyeliktir. Fatma Aliye'nin cariyeliğe bakışında aristokrat sınıfa mensup bir kadının jakoben bakış açısı görülür. Ona göre bütün Çerkez kızları cariyeye olmanın hayalini daha çocukluktan kurmakta, cariyeye olan arkadaşlarını, akrabalarını kıskanmaktadır. Cariye ticareti yapanlar cariyeleri alıp yetiştirdikten sonra onları aldığı fiyatın birkaç misline satabiliyordu. Cariyelere çeşitli yetenekler öğretiliyor, böylece onların daha iyi fiyatlara satılması mümkün oluyordu. Esir ticaretinin kaldırılmasına yönelik çabalar XIX. yüzyılın sonlarında başlamıştı. 1847 yılında Bağdat valisine yazılan bir emirde Afrika kıtasında esir ticareti yasaklansa da bu yasağa pek uyulmadığı anlaşılmaktaydı. Cariyelik Osmanlı müessesinde her zaman devam eden bir kurum olmuştu. 1920 yılında dahi Osmanlı ülkesinde 2000 kadar cariyeye olduğu belgelerden öğrenilmektedir. (Kurnaz 2006, 120)

Tesettür konusunda kadınların Osmanlı döneminde yeni arayışlara girdiği görülmektedir. Kadınlar son dönemlerde yaşmak ve ferace kullanıp, saçları görünecek şekilde başlarını kapatır olmuştu. Tanzimat döneminde çıkarılan 23 Muharrem 1278 tarihli bir yasa ile kadınların alışveriş için dükkânlara girmeleri, erkeklere mahsus yerlere gitmeleri, gece sokağa çıkmaları yasaklanmıştı. (Kurnaz 2006, 121)

Fatma Aliye kadınların çalışmasını namus dairesinde olması koşuluyla desteklemektedir. Kadınlar Osmanlı Devleti'nde devlet memurluğuna ilk kez öğretmen olarak girmişti. 1870'de eğitim-öğretim hayatına başlayan kız öğretmen okulları 1873'te ilk mezunlarını vermiş, 1881'de Darülmüallimat'ta kadınlar bizzat yönetici olarak yer almaya başlamışlardır. Kadınların diğer memurluklara girmesi ise Meşrutiyet döneminde olacaktır. (Kurnaz 2006, 122) Fatma Aliye *Refet*(1896-1897) adlı eserinde bir cariyeye kızı olan Refet'in öğretmen olmak için verdiği mücadeleyi anlatmaktadır.

Evlilik

Tanzimat döneminde evlilik, yazarların en çok üzerinde durduğu konulardan biridir. Şinasi'nin yazdığı ilk telif tiyatro eserimiz olan *Şair Evlenmesi*'nde görücü usulü evliliğin zararları üzerinde komedi unsurlarından yararlanılarak durulmuştur. İlk romanımız sayılan *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*'taise Talat'a âşık olan Fitnat üvey babasının zorlaması neticesinde hiç tanımadığı Ali Bey'le evlenir. Ancak Ali Bey Fitnat'ın hiç görmediği babasıdır. Bu romanda da görücü usulü evliliğin zararları vurgulanır. Yine, Namık Kemal'in *Zavalı Çocuk* adlı oyunu da bu konuyu ele alan başka bir eserdir. Diğer Tanzimat dönemi aydınları da bu âdeti eleştirmiştir.

Fatma Aliye İslami çerçevelerin dışına çıkmadan eşlerin birbirini tanımasını uygun görür. *Enin* adlı eseri onun evlilik hakkındaki görüşlerinin anlaşılması açısından önemlidir. 1910 senesinde yani Meşrutiyet'in ilanından iki yıl sonra basılan bu eser genel olarak kadın kahramanlar etrafında şekillenmiştir. Dayısının oğlu Suat'la nişanlı olan Sabahat mürebbiyesi Miss Mod'un gözetiminde Suat'ı tanımaya çalışıp sağlıklı bir evlilik yapmayı istemektedir. Sabahat ve Suat'ın evlilik öncesi birbirini tanımasının Avrupalı usulle gerçekleşmesini istemeyen Fatma Aliye, Sabahat'ın mürebbiyesi Miss Mod'u bir denetleyici olarak romana yerleştirmiştir. Sabahat'ın ablasının oğlu ve kendinden altı yaş büyük olan Rıfat, Sabahat'ın, dayısının kararıyla nişanlanmasına karşılık şöyle der: "*Fakat izdivaç edecek olan sizsiniz hemşirem!.. İntihap dasizin hakkınız değil mi?*" (Fatma Aliye Hanım 2012, 35) Fatma Aliye, kızların evleneceği erkeği görmeden evlenmesine, evlilik konusunda kızların görüşlerinin alınmamasına karşıdır. Nitekim aynı eserde evleneceği erkeğin ancak düğün günü fotoğrafını gören Fehame, evliliğinde mutsuzdur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Enin adlı romanın olumlu kahramanlarından biri olan Rıfat, Fatma Aliye'nin evlilik konusunda ikinci bir sesi gibi görünmektedir. Romanda yer yer araya girerek evleneceği kız ve evlilik öncesi tanışma hakkında görüşlerini beyan eder. Fatma Aliye her ne kadar Batıdaki flört tarzına karşı çıksa da evlenecek olan gençler arasındaki tam bir iletişimsizliğe olumlu bakmaz. Rıfat, evleneceği kızın “fikrini, mizacını” tanımak isteyen bir gençtir: “*İzdivacı oyuncak addedenlerden değilim! O hususta kendimi nasıl düşünürsem, alacağım kadını da öyle düşünürüm. Bir kadını bedbaht etmek, onun hayatını zehirlemek, istikbalini mahvetmek istemem! Evet, alacağım kadının güzel olmasını hem de kendi tab ve mizacıma göre güzel olmasını isterim. Lakin kadın ne kadar güzel olsa yalnız hüsnücemali cihetiyle mükemmeliyetine kanaat edemem. Ben onun maneviyatının da güzel olmasını isterim.*” (Fatma Aliye Hanım 2012, 41) Görüldüğü gibi Fatma Aliye evlenecek olan çiftlerin “kafa dengi” olmasını evliliğin sağlığı açısından uygun görmektedir. Bu hem erkeğin hem de kadının mutlu olması için elzem koşullardan biridir.

Fatma Aliye'nin diğer romanlarına baktığımızda da kadın kahramanların hiçbir zaman kendilerini duygularının emirlerine vermedikleri gibi, evlilik konusunda da aşkın yanında sadakat, kültürlü olmak gibi özellikler aradığını görürüz. Darulmuallimat'ı bitiren Refet, kendisiyle evlenmek isteyen amcaoğlunu cahil olduğu gerekçesiyle reddeder.

Fatma Aliye, Faik Paşa'yla evlendikten sonra yazma ve okuma faaliyetine sınırlamalar getirilmiş, kendini mutsuz bir evliliğin eşliğinde bulmuştur. Ancak onun kadın kahramanları kendisinin evlilikte maruz kaldığı sınırlamalarla karşılaşmamış, en azından zihinleri esaret altında tutulamamıştır. *Muhadarat* adlı romanın kahramanı Fazıla'nın her ne kadar üvey annesi genç ve güzel Calibe'nin yalanları yüzünden başına gelmeyen kalmadıysa da kendini geliştirme imkânı bulmuştur. Evlilik aşamasında olduğu Mukaddem'le çocukluklarından beri tanışmaktadırlar. Ancak çeşitli oyunlar sonucunda Mukaddem'le arası bozulan Fazıla, kendisini erkek kardeşiyle beraber kabul eden Remzi'yle evlenmiştir. Kocasını tanımadan yaptığı bu evlilik mutsuzlukla sonuçlanır. Kocasını hem kendi kültür düzeyine göre biri değildir hem de Fazıla'yı aldatmaktadır. Fazıla babasının yanına sığınmak istese de babası kocasının evinden kaçan kızını kabul etmez. Fazıla ise çareyi evden kaçıp kendini cariyeye olarak sattırmakta bulur. Kocasının öldüğünü haber alınca cariyeye olduğu evin oğlu Şebip'in evlenme teklifini kabul eder. Her ne kadar birbirlerini tanımak amacıyla görüşmemişlerse de Fazıla, sahibinin oğlu olan Şebip'i hizmetini yaparken görmüş, tanımış, huyunu öğrenmiştir. Fazıla ilk bakışta ataerkil düzene boyun eğmiş gibi gözükse de bireyselleşme çabası dikkat çekicidir. (Karaca 2011, 101) Yine *Muhadarat*'ta sadece dış görünüşünü beğendiği için Nabi'yle evlenen Fevkiye, kocasının serseriliklerinden bıkmıştır. Her ne kadar kocasını çok sevse, melankolik bir biçimde ona bağlı olsa da o da çareyi boşanmakta bulur. Bundan yola çıkarak Fatma Aliye'nin dış görünüş için yapılan, mizacın önemsenmediği evlilikleri de sağlıklı görmediği anlaşılır.

Fatma Aliye Avrupa tarzı olarak gördüğü flört ederek evlenmeye de karşıdır: “*Şurasını da iyi bilmeli ki Avrupa'da çok zamanlardan beri görüşerek sevişerek aht ve peymanlar edilerek vukua gelen izdivaçlarda dahi ne vefasızlıklar görülür. Ne kadar müfaretlar vukua gelir!.. Erkeğin o husustaki cibilliyeti izdivaçtan sonra görülür anlaşılır.*” (Fatma Aliye Hanım 2012, 52-53) Geleneksel evlenme usulüne karşı bir tavır geliştirmeyen Fatma Aliye'nin romanlarına baktığımızda kadının evlenmeden önce erkeği tanımasını istediği anlaşılmaktadır.

Çok eşlilik

Osmanlı'da yaygın olmasa da bazı kesimlerde görülen bir uygulama olan çok eşlilik o günkü adıyla “taaddüd-i zevcat” tartışmaları üzerine Fatma Aliye de birkaç yerde fikirlerini beyan etmiştir. Fatma Aliye'nin bu konu hakkında farklı yerlerde farklılaşan beyanlar verdiği görülür. Avrupa'dan gelen kültürlü kadınlarla Fatma Aliye'nin kendi evinde yaptığı konuşmaların metni olan *Nisvan-ı İslam* Fatma Aliye'nin bu konuda görüş bildirdiği eserlerden biridir. Fatma Aliye çok

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

eşliliği savunur gibi görünmekle beraber İslamiyet'in bu konuda kısıtlamalar getirdiğinin, çok eşliliğin modern toplumlarda kabul görür bir şey olmadığını bilincindedir: “*Önceki şeriatlarda çok eşliliğe müsaade olunup belli bir sınırı bile yoktu. İslam dininde ise dörtten fazlası yasaklanmış ve o kadar çok şart ve kayda bağlanarak güçleştirilmiştir ki, bunun şeriate uygun bir şekilde yapılması çok zordur. Birden fazla eş alacak olan adam; eşlerini ayrı evler tutmaya ve bu evlerin döşemesinden boya ve süslerini bir örnek yapmaya, elbise ve ziynetlerini birbirinden farksız sağlamaya mecburdur. Bunun ne kadar zor olduğunu söylemeye gerek yok sanırım.* (Fatma Aliye 2009, 41)

Fatma Aliye'ye göre medeni toplumlarda çok eşliliğin yasaklanması başka kötü sonuçları doğurmuştur. Avrupa'da birçok erkeğin kadınsız birçok kadının da kocasız olması metreslik denen illetin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Çok eşle evliliğe karşı çıkılın derken bu kısıtlama kötü sonuçlar doğurmuştur. Olan, bu ilişkilerden doğan gayrimeşru çocuklara olmaktadır. (Fatma Aliye 2009, 43)

Fatma Aliye'nin çok eşlilik üzerine görüş bildirdiği yerlerden birisi de Malumat gazetesidir. Mahmut Esat Efendi'nin aynı gazetede çok eşliliği, erkeğin doğası gereği tek eşle yetinemeyeceğini savunması ve bunu dünyevi bir nedenle açıklaması Fatma Aliye'yi harekete geçirmiştir. Fatma Aliye Mahmut Esat'ın “izdivaçtan maksatın tenasül ve beka-yı nev' ” olduğu fikrine karşı çıkar: “*Mesele yalnız tenasül ve beka-yı nev' ise izdivaca lüzum kalır mı? Zükurun dünyada vazifesi yalnız hizmet-i tenasül gibi gösterilmek ve kadını bu hususta uzun süre muattal bildirmek istenilip zevce evladiyla meşgul olduğu zaman, zevcin de familya iaşesini düşünmek için çalışması ancak kalabalık memleketlerde lazım geldiği ve maksad-ı âlileri ise mukteza-yı tabiattan bahs eylemek olduğu beyan buyruluyor. Bu mukteza-yı tabiat âlemi acaba nerededir? Orada çalışmaksızın gökten ekme yağıyor mu? ... İslamiyet'te vahdet-i zevce usulü haram olmadığı ve idare edilmeyeceği halde, bir zevce ile iktifa kılınmak hakkındaki ayet-i kerime de işte bu âlem-i medeniyet için pek muvafık bulunduğunu söyler isek hak kazanabiliriz.*” (Fatma Aliye 2007, 70-71) Görüldüğü gibi Fatma Aliye çok eşliliği keyfi koşullara bağlamadığı gibi bu uygulamanın modern toplumlarda uygulanmasının çok zor olduğunu kabul etmektedir..

Fatma Aliye yine *Nisvan-ı İslam*'da çok eşlilik konusunda farklı bir görüş bildirmektedir. Antakya'da yaşayan aşiret kadınlarının çok eşliliğe karşı olmadığını hatta kocalarının ne kadar eş alırsa o kadar sevineceğini söylemektedir. Çünkü kocaları üstlerine kadın getirdikçe kendi üzerlerindeki işleri azalır. Kocası üzerine bir kadın getirince kadının işi yarı yarıya azalmış olur. Üç kadın getirirse hizmet dörtte bire iner. Çaresiz kadınlar şerait izin verse hizmeti beşe bölmek isterler. (Fatma Aliye 2009,91) Fatma Aliye'nin bu sözlerinde aristokrat sınıfa mensup bir kadının alt sınıf insanına bakış açısı açıkça görülebilir.

Boşanma

Fatma Aliye'nin genel olarak eserlerinde kadının boşanmasına karşı olumsuz bir tavır geliştirmedeği görülür. Kadın eğer kocasının ikinci bir evlilik yapmasına razı değilse boşanabilir: “*Fakat Müslüman kadın ister ortağı olan kadın ile oturur, ister boşanıp başka bir kocaya varır. İslam şeraiti, çocukların gayrimeşru olarak dünyaya gelmelerini engellemek için zinayı kesin bir şekilde yasaklamıştır. Tek eş ile yetinemeyen erkekler için çok eşlilik kolaylığı sağlandığı gibi, ortak istemeyen kadına da boşanıp başka bir eş ile evlenme çaresi verilmiştir.*” (Fatma Aliye 2009, 43-44) Fatma Aliye çok eşliliği eleştiren Avrupalı kadınlara karşı Avrupa'da boşanmanın imkânsız olduğundan, evliliğin ömür boyu süren bir çile olmasından bahseder.

Fatma Aliye'nin romanlarına baktığımızda ise kadın kahramanların boşanması konusunda kadınlardan yana bir tavır sergilediğini görürüz. Bu boşanma ya da ayrılıklar ise ya aldatma ya da çok eşliliğe tepki olarak vuku bulmuştur. *Muhadarat'ta* Fazıla çocuğu olmadığı için kocası

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Remzi'nin birkaç cariyeyi odalık yapmasına izin verirken Remzi'nin niyetinin başka olduğunu anlayınca bunu kadınlık gururuna yediremez, ayrılmaya karar verir. Ancak Fazıla'nın boşanmak için bir adım atmadığını, Remzi ölünce özgürlüğüne kavuşabildiğini görürüz. Buna karşın aynı romanda Fevkiye daha ilerici bir tavır sergilemiş, işi gücü serserilik olan kocası Nabi'den boşanarak kendini kurtarmıştır. *Udi* romanında Bedia, kocasının düşmüş bir kadınla kendisini aldattığını öğrenince çareyi ayrılmakta bulur. *Enin*'de ise Sabahat yol yakinken ayrılmış, kendisini kardeşiyle aldattığını düşündüğü Suat'la daha evlenmeden nişan yüzüğünü atmıştır. Fatma Aliye'nin eserlerine genel olarak bakacak olursak boşanmayı, kocanın aldatmasına karşı bir çözüm yolu olarak görmektedir. Ancak Nisvan-ı İslam'ın başka bir yerinde boşanma hakkının kadına verilmesi durumunda kadının bu hakkı kullanmak için yeterli olmadığını düşündüğü anlaşılır:

Fatma Aliye ve iki kadın arkadaşı boşanma konusunda başka coğrafyalardaki adetleri tartışmaktadırlar. Antakya'daki bir aşirete mensup kadınlar evlenirken çeyizlerinde mavi bir ferace getirip, boşanmaya karar verdikleri takdirde bu feraceyi kocasının yanında giymektedir. Bunun üzerine Fatma Aliye'nin arkadaşlarında biri "*Bizde nikâh olurken pembe veya mor ferace şartı koysalar ne güzel olurdu.*" der. Fatma Aliye'nin ise bu sözler üzerine cevabı dikkat çekicidir: "*Sonra vay erkeklerin haline! Kim bilir ayda kaç tanesini boşardık. ...Bizde boşanmaya sebep olacak şeyler çok!*" (Fatma Aliye 2009, 90) Bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi Fatma Aliye boşanma kararını tek başına alabilmeleri için kadınların olgunluk derecesini yeterli görmemektedir. Çünkü ona göre kadınlar, erkekler kadar sabırlı ve metanetli değildir. (Fatma Aliye 2009, 92) Bu düşünceleri de Fatma Aliye'nin bir feminist sayılamayacağı görüşünü desteklemektedir.

Çalışma hayatı

Kadınlar, Osmanlı Devleti'nde devlet dairelerine girebilme hakkını çok sonraları elde etmiş, ilk kez öğretmen olarak devlet memuru olabilme hakkını kazanmışlardır. Kadınların işçi olarak çalışması ise daha öncesine, 1897 senesine tekabül etmektedir. İşçi kadınlar erkeklerden daha az ücret almaktadır. Bunun dışında Osmanlı kadınlarının büyük bir bölümü ev kadını olup evde yaptıkları işler günümüzde de olduğu gibi meslek sayılmamakta, maddi dayanağı olmayan kadınların emekleri görmezden gelinmekteydi.

Fatma Aliye'nin *Refet* adlı romanı hiçbir maddi dayanağı olmayan çalışkan azimli bir kızın birçok imkânsızlık içinde öğretmen olma hikâyesini anlatmaktadır. *Udi* ise kocasından ayrılan Bedia'nın ut çalarak kendi ayakları üzerinde durmasını konu alan bir eserdir. Fatma Aliye kadınların çalışması konusunda yine çeşitli dergilerde fikirlerini beyan etmiş, kadının hafif sayılacak işlerde çalışmasını uygun görmüştür: "*Atalet ve meskenetin ahlaka su-i tesir olduğu malumdur. Bir hereke fabrikası bir hayli İslam kadınlarını namus ve edep dairesinde çalıştırıyor. Bizde basma ve patiska denilen kumaşlar hemen ekmekten sonra gelen havaic-i zaruriyyeden gibidir. Tire dantelâ su gibi gidiyor. Bizde bir basma fabrikası sahibini ihya eder. Bu gibi fabrikalar açılrsa kadınların çalışabileceği gibi daireler olamaz mı? ...Birtakım işsiz güçsüz kadınlar bir idare tahtında bir müdire idaresinde bulunsalar terbiye-i içtimaiyyeden hisse-yab olsalar iyi olmaz mı? Bu suretle aileler arasındaki sefaletlere de çaresaz olunmuş olmaz mı?*" (Fatma Aliye 1325, 741) Görüldüğü gibi Fatma Aliye'nin kadınlar için öngördüğü işler küçük çaplı ve kadınların zaten aşına olduğu işlerdir. Dantelâ, kumaş, çorap fabrikaları kadınların çalışma hayatına atıldığı ilk dönemlerde kadınlar tarafından en çok rağbet gören çalışma alanlarıdır. Aynı zamanda Fatma Aliye'nin kadınların çalışmasını istemesinin altında dedikodu, meskenet(miskinlik) ve ataletin(tembellik) kadınlar arasında yaygınlık kazanması yatmaktadır.

Kadınların kamusal alanda görünmez olduğu bu dönemde kadınların doktorluk, mühendislik, yöneticilik gibi iş alanlarında çalışmasını istemek toplum koşulları açısından çok zordu. Kadınların devlet dairelerine memur olarak girmesi ancak Meşrutiyet döneminde olurken, kadınları kendi bünyesinde işe alacağının açıklayan ilk kurum Telefon Şirketi olmuştur. Bu durum

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

ise tabii ki kadınların çabalarının birer sonucu olarak ortaya çıkmış, Osmanlı kadınları çalışma hakkını elde etmek için birçok yere başvurmuştu.

Fatma Aliye “Kadın Nedir” adlı makalesinde işsizliği ve bedensel anlamda güçsüzlüğü medeni toplumlarda kadının içine düştüğü bir çıkmaz olarak görür. Oysa kadınlarla erkeklerin aynı işleri yaptığı, aynı hayat şartları altında yaşadığı yerlerde kadınlar da erkekler kadar güçlüdür. Kadınlar mağara devrinde erkeklerle aynı yemekleri yemiş, aynı koşullarda çalışmıştır. Kadınlar bu yüzden yerleşik düzene geçilmediği devirlerde erkeklerle kuvvet bakımından eşittir. Modern hayat ise kadının evde oturmasını zorunlu kılarak kas sistemini zayıflatmıştır. (Fatma Aliye 1917, 415) Fatma Aliye kadının iş hayatından uzak kalmasını bedensel zayıflıklarına bağlar. Oysa kadınların yapamadığı işlerin birçoğu özellikle itibarlı meslekler bedensel değil zihinsel kuvvete dayanan işlerdir. Aynı zamanda mağara devrinde kadınla erkek arasında bir iş bölümü yapılmış kadın meskeninde kalarak iç mekandaki işlerle meşgul olurken erkek de hayvan avlamak için dışarıya çıkmıştır. Avlamak istediği hayvanın kendisinden güçlü olduğunu fark eden erkek taş sopa gibi birtakım aletleri kullanmaya başlamıştır. Bu dönemlerde tek eşlilik olmadığından çocuğun babası değil annesi bellidir ve bundan dolayı ilk toplumlar anaerkil nitelik kazanmıştır. Ancak bir zaman sonra taş sopayı eline alan yani silahı kullanmayı öğrenen erkek, kadını erkiyle hâkimiyet altına almış ve toplumda şiddet kullanarak üstün konuma gelmiştir. (Fatma Aliye 1915, 415-416) Fatma Aliye’ye göre kadın erkek eşitsizliği böyle ortaya çıkmıştır.

Fatma Aliye evlilikte kadının kocası tarafından hırpalanması ve küçük görülmesinin nedenini de yine kadının maddi dayanağı olmamasına bağlar. Bazı erkeklerin karılarına gözyaşı döktürmeleri, kocalarının kanlarını sevmeliklerinden değildir. Erkeğin, kadının maddi dayanağı, kendini geçindirecek bir uğraşı olmadığından kendisini terk edemeyeceğini bildiği içindir. (Karaca 2011, 105) Ancak Fatma Aliye’nin düşünceleri kadınların daha çok boş kalmamak, dedikodu yapmamak, tembelleğe düşmemek için çalışması yönündedir. Romanlarına baktığımızda Fatma Aliye’nin kadın kahramanları mecbur kalmadıkça çalışmayı düşünmezler. *Udi*’de Bedia’ya bir ut alınır. O da kocasından ayrılınca udunu ekmek parasını kazanmak için çalmaya başlar. Bedia’nın ut hocasının Müslüman değil de Musevi bir kadın olması dikkat çekicidir. (Canbaz 2005, 85) *Muhadarat*’ta Fazıla kocasının evinden kaçınca kendisini cariye olarak sattırır. *Refet* romanında ise Refet bir cariye kızı olarak toplumdaki konumunun farkında olduğu için annesini ve kendisini geçindirebilmek adına öğretmen olmak için var gücüyle çalışır. Oysa varlıklı kadınların kahraman olarak seçtiği *Enin*’e baktığımızda çalışan kadına rastlayamayız.

Cariyelik

Cariyelik İslam tarafından cevaz verilen bir kurum olduğu için Osmanlı toplumunda da olumsuz bir şekilde karşılanılmıyordu. Ancak Tanzimat dönemine geldiğimizde yazarların cariyeliğe de eleştiri getirdiğini görürüz. Fatma Aliye’nin ilk romanından on dört sene önce basılan ve Osmanlı Devleti’nde bir kadının yazdığı ilk roman sayılan *Aşk-ı Vatan* cariyelik müessesini işler. Zafer Hanım bu romanda İspanya’dan kaçırılıp İstanbul’a getirilen Loranza’nın vatan hasretini anlatır. Laz Ahmet Paşa’nın konağında türlü zenginlikler içerisinde yaşamasına rağmen Paşa’nın gönderdiği hediyeleri ve odalığı olmayı reddeder ve romanın sonunda pencereden kaçarak ülkesine giden gemiye biner ve vatanına kavuşur. Zafer Hanım’ın bu eseri bir roman kalıbında olmadığı ve bundan başka da eseri olmadığı için Zafer Hanım ilk kadın romancımız sayılmamıştır. Samipaşazade Sezai’nin *Sergüzeşt*’i ise esircilerin ve sahiplerinin elinde zulüm gören, sevdiği erkekler sınıf farkı yüzünden evlenemeyen ve sonunda kendini Nil Nehri’ne atarak intihar eden Dilber’in hikâyesidir. Ancak Fatma Aliye’nin gerek romanlarına gerek düşünsel eserlerine baktığımızda bu kuruma olumsuz bir eleştiri getirmediğini hatta bilakis cariyeliği savunduğunu görürüz. Fatma Aliye’nin romanlarında cariyeler Fransızca bilen, piyano çalan kültürlü ve mutlu kızlardır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Nisvan-ı İslam'da Fatma Aliye, evine misafir olan bir kadın ve rahibeye cariyelik konusunda bazı bilgiler verir. Madam F. eve girdiğinde ev sahibesinden sonra cariyenin de elini sıkamak için elini uzatınca cariyeye, kadının şemsiyesini alarak geri çekilir. Bu davranış da cariyelerin her ne kadar evin kızı gibi görüldüğü söylene de sınıf farklılığına örnek olması bakımından önemlidir. Ancak eserde cariyelerin evin hanımından bir farkı olmadığı, misafirin cariyeleri taktığı takılardan ve giydikleri kıyafetin pahalılığından dolayı evin hanımı sanmasıyla gösterilmeye çalışılmıştır. Burada da statü farkını belirleyen tek kıstasın giyim kuşam olarak algılandığı görülmektedir. Cariyeliğin süresi her ne kadar belli değilse de dokuz yıl sonra azat edilmeleri, azat etmeye gücü olmayanların onları azat edebilecek birilerine satması şeriatın emridir. Bir cariyenin satıldığı evde mutsuz olması durumunda başka eve gitmesi için “Beni satınız.” demesi yeterlidir. Gelin olarak verilen cariyeye kocasıyla geçinemeyip ayrılırsa babasının eviymiş gibi efendisinin evine dönebilir. Kocası ölür de kendisine miras bırakmazsa efendisine sığınabilir. Bunlar da cariyelerin evin bir ferdi olarak görüldüğünü gösterir.(Fatma Aliye 2009, 11-16)

Fatma Aliye'ye göre İstanbul'da cariyeye olmak, Çerkez kızlarının çocukluklarından itibaren gerçekleşmesi için can attıkları bir hayaldir. Fatma Aliye'nin bu konuda söylediklerinde yine üst sınıfa mensup bir kadının bakış açısı ve kendi kültürünü Avrupalı kadınlara karşı savunma çabası görülür. İstanbul'da cariyeye olmak küçük Çerkez kızlarının hayalidir. Anne ve babası ise çocuğa can-ı gönülden bakıp hizmet ederler. Çünkü kızları güzeldir ve kendilerine *velinimet* olacağından şüphe yoktur. Kız, genç kız olduğu vakit annesi ve babasının kendisini hala İstanbul'a göndermediğinden yakınlıkla onları arkadaşlarına şikâyet eder. Kızı gittiği yerde kendisini çeyizsiz ve teminatsız alacak bir nişanlı beklemektedir. Cariye olacak kız için aynadaki güzelliği ise en güçlü teminatıdır. İstanbul'a gitmenin hayalini kurup gidemeyen kızlar ise evlerinde mutsuzdurlar. Evleri onlara zindan gibi yediği tatlılar ise tatsız gelmektedir. İstanbul'a gidip orada cariyeye olmanın hayalini kuran kızlar ev işlerini savsaklamaya başlar. Anne babaları da onları “Çalışmadan ekmek yenmez.” diye azarlamaktadır. Kız da önce ekip sonra da ekmek pişirip bir lokma yiyeceğine İstanbul'a gidip bir efendi sahibi olacağı, önüne hazır ekmek geleceği, mücevherler takacağı, karşılığında ise kendisinden sadece ev hizmeti beklenen günleri ipe çeker. (Fatma Aliye 2009, 18-19)

Görüldüğü gibi Fatma Aliye cariyeliğe sadece kızın ailesinin ve kendisinin maddi olarak rahat edebileceği bir kurum olarak bakar. Fatma Aliye'nin beyanına göre cariyeye kızların aileleriyle sevgi bağı olmadığı, mücevher ve güzel giyinmek, iyi şeyler yemek için ailesinden ayrılıp bir başkasının emrinde çalışmaya can attığı görülmektedir.

Sonuç

Fatma Aliye, Meşrutiyet'ten sonra ortaya çıkan kadın hareketinin düşünsel temellerine katkı sağlamış bir isimdir. Çocukluğunda, öğrenmeye olan merakıyla babası Cevdet Paşa'nın dikkatini çekmiş, hatta bir kız çocuğu olarak merak ve zekâsı konusunda babasını endişelendirmiştir. Daha sonraları Mecelle'yi hazırlarken Cevdet Paşa'ya yardım etmiş, Türk kadın haklarına düşünceleriyle katkıda bulunmuş, Halide Edip'e ve diğer aydın kadınlara örnek teşkil etmiştir.

Fatma Aliye, kadının toplumda iyi bir konuma gelmesini istese de onun kadın haklarına bakışında üst sınıfa mensup bir kadının bakış açısı görülmektedir. Örneğin çok eşliliği üzerinde çalışma yükü olan taşralı kadınların isteyeceğini savunurken, şehirli kadın için çok eşliliğin pek de uygulanabilir olmadığını öngörmektedir. Kadının boşanması konusunda ise kadından yana bir tavır sergilemekle beraber boşanma için kadının eline tam bir yetki verilmesini kendi döneminin kadınları için uygun görmez. Kadının çalışması için uygun bulunduğu alanlar ise kadınların aşına olduğu işlerdir. Fatma Aliye kadımla erkeğin yerleşik hayata geçmeden önce zaten beraberce çalıştığını, erkeğin gücü eline alması sonucunda kadının eve mahkûm olduğunu söyler. O, kadın

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

haklarına bakış açısında İslami söylemlerin dışına çıkmak istemese de özellikle romanlarında bir alt ses olarak kadını söylemler dikkatli bir okumayla fark edilebilir. Fatma Aliye'den feminist diye bahsedilecekse de onun feminizminin kesinlikle Batı tarzı bir feminizm olmadığı göz önüne alınmalıdır. O, kadın hakları konusunda İslamiyet'i referans alan bir isimdir.

Fatma Aliye'nin görüşlerine bugünün koşulları altında bakmamız bizi Fatma Aliye'nin kadın hakları konusunda hiç de ilerici görüşlere sahip olmadığı kanısına bile götürebilir. Fatma Aliye'nin düşünceleri bir asır öncesinin sosyal ve siyasal koşullarında incelendiğinde onun Türk kadın haklarının düşünsel temellerine katkısı daha rahat görülecektir.

KAYNAKÇA

CANBAZ, Firdevs, **Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu**(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Haziran 2005.

Fatma Aliye, "İlim ve Cehl", **İnkılab**, sayı:7, 18 Şaban 1327.

Fatma Aliye, **İslam Kadınları**, İnkılab Basım Yayım, İstanbul, Mart 2009.

Fatma Aliye, **Çok Eşlilik(Taaddüd-i Zevcat)**, haz. Firdevs Canbaz, Hece Yayınları, Ankara, Ocak 2007.

Fatma Aliye, "Terbiye-i İctimaiye", **Mehasin**, cilt:1, sayı:10, Eylül 1325.

Fatma Aliye, **Refet**, yay. haz. Nurullah Çetin, Leyla ile Mecnun Yayıncılık, İstanbul Ocak 2007.

Fatma Aliye, "Kadın Nedir", **Yeni Mecmua**, 29 Teşrinisani 1917, sayı:21.

Fatma Aliye Hanım, **Enin**, yay. haz. Ayşe Demir, Kesit Yayınları, İstanbul, Eylül 2012.

Fatma Aliye Hanım, **Muhadarat**, Özgür Yayınları, İstanbul, 2012.

KARACA, Şahika, "Fatma Aliye Hanım'ın Türk Kadın haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları", **Karadeniz Araştırmaları**, Güz 2011, sayı:31.

KURNAZ, Şefika, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, MEB Yayınları, İstanbul 1997.

KURNAZ, Şefika, **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, MEB Yayınları, İstanbul 2006.